

БЛИЗЬКОСХІДНИЙ ІНСТИТУТ (відомий ще як “Інститут східних мов”). Заснований з метою підготовки дипломатичних кадрів незалежної України у Києві навесні 1918 заходами професорів Є.Сташевського, П.Богаєвського та І.Бабата (вони ж були, послідовно, його ректорами). Мав у своєму складі консульський і комерційний факультети. Програмою передбачалось опанування студентами мов, історії та культури близько- і середньосхідних та балканських країн. Арабську і турецьку мови викладав Т.Кезма, перську – М.Джафар та П.Лозієв, історію – А.Кримський. 1920 Б.і. реорганізовано в Інститут зовнішніх зносин з навчальними циклами: близько-східним, англосаксонським, германським, романським, слов'янським. У подальшому інститут перетворено на Торговельно-промисловий технікум, при якому з 1924 функціонував Вищий семінар сходознавства ім. Н.Наріманова, де читалися лекції, доповіді, захищалися дипломні роботи. Доробок семінару – видання “Востоковедение. Etudes orientales” (1925), що містило матеріали Л.Левитського, Б.Курца, І.Фальковича та інших сходознавців. 1925 семінар об'єднався з аналогічним семінаром, що діяв при Київському інституті народного господарства, після чого цей центр орієнталістики став філіалом утвореної 1926 в Харкові Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства.

Літ.: Алексеев В. О состоянии востоковедения в Киеве //Восток, 1923, кн.2; Фалькович И.М. К истории советского востоковедения на Украине //Народы Азии и Африки, 1966, № 4; Гурницкий К.И. Агатангел Ефимович Крымский. – М., 1980.

І.Ф.Черніков.

БОЛГАРІЯ, РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ (България, Республика България) – республіка, розташована у південно-східній частині Європи, на сході Балканського півострова. Площа – 110 тис. 994 км². Межує: на півночі – з Румунією, на півдні – з Грецією, на південному сході – з Туреччиною, на заході – з Македонією, Сербією та Чорногорією. Східна частина країни має вихід до Чорного моря. Столиця – місто Софія. Офіційна мова – болгарська. Населення – 7,7 млн. чол. (2007).

Територія сучасної Б. була заселена з часів палеоліту. Безпосередньо початок саме болгарської історії сягає 1 тис. до н. е. В цей час землі Б. населяли індоєвропейські племена, які грецькі джерела 8–6 ст. до н. е. називають фракійцями. Починаючи з 7 ст. до н. е. тут створюються давньогрецькі колонії – Аполонія (тепер Созопол), Одесос (Варна), Месембрія (Несебир) та ін. На початку 5 ст. до н. е. виникає перша держава – Одриське царство. У 1 ст. н. е. болгарські території були завойовані Римом і, як наслідок, утворено дві провінції – Мьозія (близько 15 р.) та Фракія (46 р.), які після розпаду Римської імперії (395 р.) на Західну та Східну увійшли до складу Візантії.

З 6 ст. на Балканах починає змінюватися етнічна ситуація, що було спричинено заселенням болгарських земель прийшлими із-за Дунаю землеробськими слов'янськими племенами, які асимілювали частину фракійських племен, а іншу частину (волохи, албанці) разом із деякими іллірійськими племенами було витіснено на захід півострова. Результатом цих процесів стало створення у другій половині 7 ст. союзу семи слов'янських племен - першого слов'янського державного утворення на Балканському півострові. У другій половині 7 ст. на цих землях також оселяється витіснений хазарами з пониззя Дунаю (південна Бессарабія) тюркомовний народ – протоболгари і утворюється слов'янсько-болгарська держава на чолі з ханом Аспарухом - так зване Перше Болгарське царство (681 – 1018) зі столицею – м. Пліска. Новоутворена держава займала території між Дунаєм (на півночі) та горами Стара-Планина (на півдні). Від 9 ст. народ, що жив у Першому Болгарському царстві, став широко відомий під назвою «болгари». 865 у Б. було впроваджено християнство. У 9–10 ст. Б. відіграє роль культурного центру слов'янського світу.

У 11 ст. Перше Болгарське царство завоювала Візантія, але вже у 12 ст. тирновські бояри - брати Асен і Петро очолили повстання проти Візантії і заснували Друге Болгарське царство (1186 – 1396) зі столицею в м. Тирново. У 14 ст. Друге Болгарське царство завоювали турки-османи. Починаючи з цього часу і протягом наступних п'яти століть болгарські землі перебувають під турецькою владою.

Лише 1878, за умовами Сан-Стефанської мирної угоди, що поклала кінець російсько-турецькій війні, створено автономне князівство Б. Проте того ж 1878 умови даної угоди переглянув Берлінський конгрес, внаслідок чого Б. розчленували: її південна частина стає турецькою провінцією під назвою Східна Румелія, північна – васальним від Туреччини князівством під назвою Б. 1908, після буржуазної революції у Туреччині, Б. оголошує відмову від васальної залежності і стає незалежною державою. 1923 в країні відбувся державний переворот, а уряд, що прийшов до влади, в подальшому орієнтувався на гітлерівську Німеччину і був повалений у ході Вересневого збройного повстання 1944, організованого Болгарською комуністичною партією (БКП). 15 вересня 1946 Б. проголошено народною республікою. 1989 владу БКП було скинуто – Б. стала багатопартійною демократичною державою.

Перебіг подій болгарської історії тісно пов'язаний з Україною. Початок цих взаємин сягає часів Першого Болгарського царства та Київської Русі, коли важливою сполучною ланкою розвитку контактів політичного, економічного та культурного змісту стало християнство. Культурні зв'язки відбувалися, передусім, на рівні просвітницької діяльності, результатом якої стало розповсюдження слов'янської абетки (завдяки зусиллям Кирила і Мефодія). На Русі значного поширення набувають твори болгарських авторів («Златоустрій» та «Ізборник Святослава», пов'язані з іменем царя Сімеона, «Шестиднев» Іоанна Екзарха, «О письменах» Чорноризця Храбра, хроніки Георгія Амартола, Іоанна Малали, Костянтина Преславського та ін.), а у Б. - житія руських святих (Ольги, Бориса і Гліба, Феодосія Печерського та ін.). Серед викладачів створених князем Володимиром

шкіл для дітей бояр з'являються болгарські ченці. Схожість давніх елементів руської та болгарської монументальної культової архітектури засвідчує, що і в цьому напрямку відбувався обмін основними досягненнями.

У 7 – 9 ст. між Руською та Болгарською державами мали місце активні торговельні зв'язки, які здійснювалися у напрямі «Із Варяг у Греки». Руські князі та купці, щороку протягом весни – осені відвідували порти Варну, Конопу, Месемврію та інші болгарські населені пункти.

Політичні відносини між Давньою Руссю та Болгарським царством набули цілком добросусідського характеру, передусім з причини створення спільних військових альянсів у боротьбі проти Візантії, а також - міждинастичних шлюбів. У цьому контексті цікавим є факт, коли руський князь Святослав, здійснивши за домовленістю з візантійським імператором 965 свій перший похід на Б. і в результаті оволодівши 80 містами на Дунаї, обклав даниною не болгар, а місцевих греків. Водночас, під час другого походу 968 війська Святослава вже разом з болгарами билися проти греків і, як наслідок, руський князь завоював усю Східну Б. Проте руський князь не позбавив Бориса II царського титулу, не поставився до нього як до полоненого, не зачепив царської резиденції з її скарбами.

Широкі контакти між Б. і Руссю 12 – 14 ст. сприяли вирішенню важливого для обох країн питання незалежності церков від константинопольського патріарха. 1352 вперше київським митрополитом став слов'янський чернець Феодорит, а в подальшому це місце посідали уродженці Б. – Кіпріан і Цамблак (по черзі з незначними перервами з 1375 по 1419).

Важливе місце в українсько-болгарських відносинах періоду раннього середньовіччя посідали міждинастичні шлюби. «Повість временних літ» повідомляє, що матір'ю синів київського князя Володимира – Бориса і Гліба, вбитих Святополком, була болгарка. Достеменно відомо, що донька Ростислава Михайловича - сина чернігівського князя Михайла Всеволодовича – стала дружиною болгарського царя Михайла Асена. На користь болгарського походження княгині Ольги свідчить уривок із давнього літопису, вміщеного у історичній збірці другої половини 15 ст., знайденої і оприлюдненої церковним істориком - архімандритом Леонідом 1888: «Игоря же жени въ Болгарахъ, поняъ за него княжну именемъ Олгу». Проте інші джерела пропонують такі версії появи Ольги: із Пскова («Повість временних літ»), із Плескова (Іпатіївський та Новгородський перший літопис). Щодо цього М. Н. Тихомиров зауважує: «з точки зору історичної вірогідності, привод дружини до Ігоря із болгарського міста Пліскова більш зрозумілий, ніж поява Ольги із Пскова».

У світлі русько-болгарських взаємин також цікавими є факти обіймання важливих державних посад в Болгарському царстві вихідцями із Русі: Іван Русин – державний діяч та полководець (здійснив успішний похід на Константинополь), Яків Святослав - самостійний правитель області північно-західної Болгарії, карбував власні монети тощо.

У кінці 14 – на початку 15 ст. як українські, так і болгарські землі потрапляють у залежність від іноземних загарбників, а отже для обох народів починається період національно-визвольних війн, спільних дій проти

Османської імперії. Українські козаки двічі 1604 та 1620 захоплювали Варну – одну із турецьких фортець на болгарських землях, 1629 – розбили турецькі гарнізони знову ж таки у Варні та у Балчику – іншій турецькій фортеці. Місцеве населення радо вітало ці події. Болгари неодноразово організовували втечі українських козаків та їхніх родин із турецького полону. Чимало болгар перебувало у лавах українського козацтва. Так, у реєстрі Війська Запорізького, складеному 1649, присутні імена і прізвища, що вказують на болгарське походження осіб, яким вони належали. Непоодинокими були і відвідування України представниками тогочасної болгарської еліти – діячами культури та політиками. 1657 упродовж двох місяців тривало перебування у резиденції Богдана Хмельницького відомого діяча болгарського Відродження Петра Парчевича, під час якого представники обох сторін обговорювали спільні дії у боротьбі з турками.

У цей період зростає активність болгарських купців, які, користуючись привілеями, наданими гетьманським універсалом 1657, вели в Україні жваву торгівлю, а також перевозили транзитом товари до Москви за маршрутом Київ – Ніжин – Новгород-Сіверський – Путивль. Чимало болгарських купців осідали в містах і містечках, розташованих на цьому транзитному шляху, входили до складу місцевих грецьких громад. У створеному в середині 17 ст. Ніжинському грецькому братстві (згодом реорганізувалося у магістрат, що діяв до 1873), частка болгар була доволі суттєвою.

В другій половині 18 ст. мало місце масове переселення болгар на українські землі, яке тривало до кінця 60-х років 19 ст. Здебільшого вони селилися на півдні України компактними групами - колоніями. Діяльність болгарських переселенців мала велике значення не тільки для економічного і культурного розвитку українських земель, але й стимулювала освітній та національно-визвольний рух в Б. Перші роки після звільнення Б. від османського панування характеризуються поживленням її торговельних взаємин з півднем України, що стало наслідком російсько-болгарської торговельної угоди 1881, за умовами якої представникам болгарських торговельних організацій дозволявся безкоштовний проїзд за маршрутом Варна – Одеса – Варна. У першій половині 19 ст. одним із центрів суспільного і культурного руху, відомого як «болгарське відродження», стає м. Одеса, зокрема, завдяки діяльності українського вченого Ю. І. Венеліна. В цей час чимало болгар здобувають освіту в навчальних закладах України.

В останній чверті 19 ст. – на початку 20 ст. праця вчених в Одесі (Ф. Успенський, М. Попруженко та ін.), Києві (М. Драгоманов, О. Соболевський, Т. Флоринський та ін.) та Харкові (М. Сумцов, М. Дринов, І. Платонов, О. Потебня, Д. Багалій та ін.) сприяє створенню тамтешніх університетських осередків славістичних досліджень і культурних зв'язків з Б. та іншими слов'янськими країнами.

У 90-і роки 19 ст. налагоджуються тісні контакти між представниками української і болгарської соціал-демократії, які найбільшої активності набувають 1917 в період лютневої і жовтневої революцій та громадянської війни. Проте, основна маса болгар України стояла осторонь революційних подій та політичної боротьби, а певна їх частина, з огляду на нестабільну

обстановку і, зокрема, голод 1921 – 1923, залишила обжиті місця і повернулася до Б. Драматичними подіями у відносинах двох народів був наповнений період Другої світової війни. Приєднання Б. до блоку з фашистською Німеччиною (1 березня 1941) унеможливило її офіційні стосунки з СРСР і спричинило репресивні заходи з боку радянської влади щодо українських болгар, в тому числі і депортацію їх за національною ознакою.

Період після Другої світової війни характеризується активною співпрацею в галузі економіки та культури, основи якої були закладені 1948 угодою про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і Народною Республікою Болгарією (НРБ). Щороку, близько 200 підприємств України забезпечували сировиною, обладнанням і матеріалами господарські об'єкти НРБ. Близько 90% вугілля, сталі, коксу і залізної руди, необхідних НРБ для задоволення власних потреб надходили саме з України. Частка України у товарообороті СРСР з НРБ складала понад 20%. Розвитку набули обміни у сфері підготовки спеціалістів виробничої галузі. Зокрема, протягом 1966 – 1970 до Б. були відряджені понад 500 українських фахівців, а з Б. до України – 2 300. Загальна кількість болгар, які протягом 1946 - 1981 здобули в Україні середню спеціальну освіту, закінчили аспірантуру, а також курси підвищення кваліфікації, склала близько 3 тис. осіб. У межах культурного співробітництва, в Україні і Б. регулярно проводилися дні, фестивалі і декади кіно, а також були втілені спільні кінопроекти («Шлях до Софії», «Карастоянови» та «Попередження»).

Після подій 1989, коли у Б. було скинуто владу БКП, та 1991 року, коли Верховна Рада України проголосила Акт незалежності – двостороннє співробітництво набуло нових імпульсів. 5 грудня 1991 Б. визнала незалежність України, а 13 грудня того ж 1991 встановлено українсько-болгарські дипломатичні відносини. Результатом офіційного візиту Президента України Л. Кравчука до Б. 9 жовтня 1992 стало підписання Договору про дружні відносини та співробітництво між Україною та Болгарією, а також угод про торгівельно-економічне співробітництво, у галузі культури, науки, освіти, у військовій сфері тощо. Під час офіційного візиту до України Президента Республіки Болгарії Ж. Желева (8 – 10 грудня 1994) були підписані угоди про військово-технічне співробітництво, сприяння і взаємний захист інвестицій, декларація про принципи і основні напрями торгівельного співробітництва, конвенція про співробітництво у галузі ветеринарної медицини та карантинного захисту рослин, а також угоди про автомобільне перевезення вантажів та пасажирів, повітряне та автомобільне сполучення тощо. Зазначені угоди закріпили основні принципи і напрями співробітництва між Б. та незалежною Україною. Обидві країни здійснюють двостороннє співробітництво в міжнародних організаціях, в т.ч. в Організації Чорноморського економічного співробітництва.

Нині в Б. проживає близько 1 тис. громадян українського походження, а болгарська діаспора в Україні налічує близько 233 тис. 800 осіб.

Літ.: Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К., 1976; Павленко В. В. Участь Української РСР у радянсько-болгарському

співробітництві. – К., 1985; Краткая история Болгарии: с древнейших времен до наших дней. – М., 1987; Национальный состав населения СССР: по данным Всесоюзной переписи населения 1989 года Госкомстат СССР. – М., 1991; Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини. 1918 – 1939. – К., 1995; Зовнішня політика України в умовах глобалізації: Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991 – 2003). – К., 2004.

В. В. Піскіжова.

БОЛОНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ. Найстаріший в Європі вищий навчальний заклад, заснований 1088. Початок бере від Школи вільних мистецтв, де основними предметами навчання були граматики, красне писемство, складання юридичних документів. Першим відомим законодавчим актом, який гарантував університетові автономію і привілеї, стала хартія, видана 1158 імператором Священної Римської імперії Фрідріхом I Барбароссою. За прикладом і зразком Б.у. невдовзі почали відкриватися університети в інших містах Італії та за її межами.

У середині віки Б.у. перетворився на найбільший центр вивчення права, медицини, філософії, астрономії, мистецтв. Вже у 13 ст. кількість його студентів сягнула 10 тис. Поряд з італійцями на студії у Болонью масово приїздила молодь з багатьох країн, в тому числі з українських земель Великого князівства Литовського та Польщі. В університетських студентських списках 14–17 ст. імена українців часто позначалися з додаванням слів “Ruthenus”, “Roxolanus”, “Rossicus”. Після повернення з навчання на батьківщину вони обіймали посади у шкільництві, адміністративному апараті, війську.

У різні часи в Б.у. здобували освіту Т.Тассо, А.Дюрер, М.Коперник, К.Гольдони, інші європейські світила художньої літератури, мистецтва й науки. Тут проводили виклади й дослідження фундатор практичної медицини А.Парацельс, феноменальний знавець численних мов, кардинал Дж. Меццофанті, поет, один з перших нобелівських лауреатів Дж.Кардуччі. У Б.у. одержав звання доктора філософії і медицини українець Юрій Дрогобич (Котермак), який 1478–1482 там же читав лекції з астрономії, готував наукові праці, а 1481–1482 був обраний ректором. Чимало українських вихованців болонської “Альма матер” підтримували зв’язки з провідними діячами італійського наукового світу, зокрема з Г.Галілеєм, який певний час викладав у Б.у.

У 20 і 21 ст. університет продовжив традиційні стосунки з освітньо-науковими інституціями України (Києва, Харкова та ін.). 1971 пов’язана з Б.у. болонська Академія наук обрала своїм членом-кореспондентом визначного математика, академіка АН України Ю.О.Митропольського. Нині на факультетах університету набувають знання з різних галузей природничих та суспільно-гуманітарних наук близько 70 тис. студентів.

Літ.: Bersohn M. Polacy na Uniwersytecie Bolonskim w XVI i XVII w. – Kraków, 1890–1894, t. 1–2.; Голенищев–Кутузов И.Н. Гуманізм у восточных